

ЛЕКЦІЯ
«(Не)справедливість в освітній сфері: фактори відтворення нерівних можливостей»

План лекції

1. Відтворення соціально-економічної та культурної нерівності у вигляді освіти
2. Прихований навчальний план (hidden curriculum)
3. Стереотипна загроза (Stereotype Threat): стигматизація меншин

1. Відтворення соціально-економічної та культурної нерівності у вигляді освіти

Освіта представляє соціальний простір, який поділено на велику кількість позицій, що дають доступ до культурних (в т.ч. інформаційних) ресурсів. Такі ресурси мають властивість зростати і переходити (бути конвертованими) в інші види ресурсів (економічний, соціальний, символічний і т.д.), унаслідок чого вони мають форму капіталу (вартості, яка здатна відтворювати себе). Кожен учасник (агент) поля освіти має ансамбль капіталів (культурний, соціальний, економічний). Найбільш значущим для поля освіти є культурний капітал, який може приймати різні стани – інкорпорований (embodied state; певні установки, знання та навички), об'єктивований (objectified state; відбиток та втілення теорій у формі культурних товарів, у тому числі носіїв інформації – книги, інструменти, словники, механізми та ін.) та інституціоналізоване (визнане інститутами у формі диплома, атестату, сертифікату тощо).

Система освіти не (с) тільки виробляє культурний капітал, а й відтворює його разом із системами диференціації та нерівності. Найбільш явні моменти відтворення у вигляді диференціації (поділу) спостерігаються на етапі вступу до навчального закладу ((не)престижність закладу, (не)популярність спеціальності, (не)великий конкурс, (не)високі бали, отримані в результаті тестування ЗНО тощо). д.), навчання в ньому (диференціація студентів з успішності, різного роду освітньої активності (в т.ч. академічної мобільності) та ін. за допомогою санкцій), після закінчення навчального закладу ((не)престижність здобутого диплома, якість освіти, ступінь його інкорпорованості (засвоєності), дивіденди як соціального капіталу (зв'язку з однокурсниками), підтримка професійних референтних груп у вигляді навчальної практики тощо.).

Система освіти формує систему схильностей, нагороджуючи агентів культурним капіталом різноманітних і виду. Контроль результатів навчання доповнюється загальноприйнятою спеціалізацією агентів, безперервністю освіти, гомогенізацією способу навчання. Відтворюючи систему однорідних

схильностей (габітусів), система освіти запобігає власному розпаду і отримує стабільність, безпеку та передбачуваність. Наслідком цього стає постійне виробництво невпізнання символічного насильства, яке вона здійснює. Така легітимність (невпізнання символічного насильства) об'єктивується правилами, що визначають результати освіти (формальні процедури, що гарантують рівність можливостей).

Особливу роль у легітимації символічного насильства належить мові, яка є не просто засобом комунікації, а й системою більш-менш складних категорій. Здатність справлятися зі складними структурами (логічними та естетичними) залежить від складності мови, засвоєної в сім'ї. Культурний код, отриманий у результаті соціалізації у ній, можна визначити як обмежений (restricted) чи розроблений (elaborated). Обмежений мовний код передається у сім'ях, виховання дітей у яких зводиться до застосування санкцій за (не)покору. Як правило. Він притаманний вихідцям із сімей нижчих класів. Розроблений культурний код передається у сім'ях, які прагнуть легітимувати виховний вплив (переконати, маніпулюючи словесними символами). Спосіб поведінки таких учнів краще відповідає академічній культурі навчального закладу, що базується на розширених культурних кодах: на етапі оцінювання результатів навчальної діяльності відбувається значна диференціація за успішністю.

2. Прихований навчальний план (hidden curriculum)

Зміст навчання, що отримується через інституційну освіту, можна розділити на дві складові: формальний навчальний план (formal curriculum) і прихований навчальний план (hidden curriculum). Прихований навчальний план виражає сукупність схильностей, норм, цінностей та навичок, які набувають незалежно від формальної мети навчального заняття. Структура прихованого навчального плану складається з 3 R: правил (rules), ритуалів (rutines) та інструкцій (regulations) (так, очікування заняття/перерви навчає терпінню, система оцінювання – тому, як узгоджувати свою поведінку із зовнішніми очікуваннями, централізація влади на полюсі) вчителя/викладача – підпорядкуванню та тактикам уникнення конфронтації). Крім впливу з боку вчителів/викладачів, джерелами прихованої навчальної програми є інші учні, у взаємодії з якими формується специфічна культура (що включає стратегії соціальної мімікрії за допомогою маскування (не) зацікавленості в очікуванні можливих санкцій з боку інших учнів). У процесі адаптації до навчальної програми студенти виробляють стратегії та тактики поведінки, які потім закріплюються у формі стійких схильностей (диспозицій). Існує кілька механізмів реалізації прихованої навчальної програми:

1. Довільність навчальної програми. Майбутні експерти набувають спеціальних компетентностей, перелік яких відображає результати боротьби між соціальними групами всередині навчального закладу.

- 1.1. Вимоги академічного простору. Академічна свобода у визначенні змісту програми призводить до того, що ключовим принципом стає традиція

конкретного навчального закладу (університету, факультету). Обмеженням змісту програми служить кадровий склад та її кваліфікація.

1.2. Вимоги до інтелектуального поля. Ключові агенти – ті викладачі, які проводять наукові дослідження з тем, на розробку яких можна отримати гранти, та сприяють включенню супутніх курсів до навчальної програми. Такі курси найчастіше орієнтовані на групу студентів, які у майбутньому займатимуться дослідницькою діяльністю.

1.3. Вимоги до поля професійної зайнятості (ринку праці). Агентами є ті викладачі, які мають досвід роботи за спеціальністю за межами освітньої інституції.

2. Особливості комунікації "викладач-студент". Існують стійкі методи аудиторного обговорення (дискурсу).

2.1. Традиційна модель: питання викладача – відповідь студента – оцінка відповіді. Встановлюються асиметричні відносини (комунікацію та тему визначає викладач), питання орієнтовані отримання передбачуваної відповіді (внаслідок чого краще оцінюється не той, хто добре знає, а той, хто добре розуміє особливості структури комунікації), передбачається наявність правильної відповіді

2.2. Навчальні дискусії: студенти слухають та відповідають на запитання один одного. У такій формі усуваються деякі недоліки традиційної моделі. Проте особлива увага та очікування учасників, як і раніше, спрямована на викладача як агента, який має особливий статус і контролює виступ інших учасників.

3. Оцінювання. Як показують дослідження, студенти оцінюються у тому числі за тими фізичними та психічними якостями, які прагне сформувати інституція.

4. Метод організації освітнього простору. Фізичне оточення структурує взаємодію між студентами та викладачами: принцип допуску до будівлі (наскільки ексклюзивним є знання), розташування аудиторій, розмір аудиторії (у вигляді амфітеатру на кілька сотень «слухачів» (прим.: відсутність зворотного зв'язку), у вигляді маленької аудиторії на 10 осіб), технічне оснащення (наявність/відсутність проектора та ін.), організація простору всередині аудиторії (розташування парт рядами / по колу, (не) виділення центрального місця (у вигляді кафедри)).

3. Стереотипна загроза (Stereotype Threat): стигматизація меншин

Система освіти, попри декларовану рівність у оцінюванні представників різних груп, сприяє відтворенню як соціально-економічних, а й культурних нерівностей. Дослідження показують, що нерідко представники національних меншин менш залучені до навчальної діяльності, наслідок чого є найгірша успішність та закриття доступу до престижних спеціальностей. В основі цих процесів знаходиться усвідомлення культурних стереотипів, що закріплюють за соціальними групами (гендерними чи етнічними) нижчі здібності до навчання.

I. Гофман запропонував поняття стигматизації (від грец. «клеймо, ярлик») для опису соціально-психологічного феномену появи та впливу суспільної реакції на інакшість індивіда (як у фізичному (колір шкіри, розріз очей та ін.), так і в соціальному (неприйнятні форми поведінки, певні професії і т.д.) плані) з подальшим засвоєнням та закріпленням на індивідуальному рівні. Так, зіштовхуючись із зовнішньою оцінкою, яка закріплює за соціальною категорією («жінки», «євреї», «афроамериканці» та ін.) певні якості (схильність до агресії, (не)здатність засвоювати певний матеріал тощо), згодом індивід засвоює її як свою внутрішню характеристику. Так, зіштовхуючись із невдачами у навчальній діяльності, індивід закріплює «пояснення», яке відсилає до «недостатності» його соціальної категорії («дівчата не здатні до математики»). Таким чином формується «свідомість стигми» з хронічним очікуванням та готовністю до дискримінації.

Необхідними умовами для активації стереотипної загрози є усвідомлення стереотипів (етнічних, гендерних), розвинена ідентичність (етнічна, гендерна), сформоване уявлення про академічні здібності та когнітивні навички. Як свідчить дослідження, значне розбіжність у успішності між групами учнів починається з 14-15 років, зміна ставлення до навчальних предметів – в 11-12 років. Підвищення значущості стереотипної загрози, а також схильність вчителів до «фіксації» здібностей учнів (виділення конкретних учнів як (не)успіваючих) як правило, погіршує результати здачі тестових завдань (які найчастіше виробляються в дослідженнях для того, щоб нівелювати інші потенційні наслідки).